

ठेवीदार शिक्षण व जाणीव निधीमधून अर्थसहाय्य मिळविण्यासाठी संस्था, संघटना व संघ ह्यांचे पंजीकरण करण्यासाठीच्या निकषांवरील मार्गदर्शक तत्वे

(1) पार्श्वभूमी

बँकिंग कायदे (सुधारणा) अधिनियम, 2012 अनुसार, बँकिंग विनियम अधिनियम, 1949 मध्ये कलम 26 अ घालण्यात आले असून, त्यानुसार, ठेवीदार शिक्षण व जाणीव निधी (हा निधी) ह्या नावाचा एक निधी स्थापन करण्याचा अधिकार रिझर्व बँकेला देण्यात आला आहे. त्यानुसार, जानेवारी 21, 2015 रोजी, रिझर्व बँकेने, जनतेकडून सल्लामसलत घेण्यासाठी, तिच्या, वेबसाईटवर, प्रारूप ठेवीदार शिक्षण व जाणीव निधी योजना प्रदर्शित केली. ह्या प्रारूप निकषांवर मिळालेल्या सूचना/मते ह्यांच्यावर आधारित, ही ठेवीदार शिक्षण व जाणीव निधी योजना, 2014 (ही योजना) तयार करण्यात आली व कार्यालयीन राजपत्रात, मे 24, 2014 रोजी अधिसूचित करण्यात आली.

(2) हा निधी निर्माण करण्यात आला असून सर्व बँकांना (प्रादेशिक ग्रामीण बँका व स्थानिक क्षेत्र बँका/नागरी सहकारी बँका/राज्य सहकारी बँका/जिल्हा केंद्रीय सहकारी बँका ह्यांच्यासह सर्व अनुसूचित वाणिज्य बँका) सांगण्यात आले आहे की, त्यांनी, दहा वर्षे किंवा त्यापेक्षा अधिक काळ अकार्यकारी असलेल्या खात्यातील ठेवी, किंवा दहा वर्षे किंवा त्यापेक्षा अधिक काळासाठी हक्क न सांगण्यात आलेली इतर कोणत्याही ठेव खात्यातील रक्कम ह्या योजनेच्या परिच्छेद 3(7) मध्ये निर्देशित केल्यानुसार, ह्या निधीमध्ये हस्तांतरित करावी. तसेच, ह्या योजनेमध्ये विहित केल्यानुसार, बँकांनी, प्रत्येक कॅलेंडर महिन्यात देय (ड्यु) असलेल्या रकमा (म्हणजे, अकार्यकारी खात्यातील रकमा आणि दहा वर्षे किंवा अधिक काळ हक्क न सांगितल्या गेलेल्या शिल्लका) व त्यावरील व्याज, पुढील महिन्याच्या शेवटच्या कामकाजाच्या दिवशी, ह्या निधीत हस्तांतरित कराव्यात.

(3) हा निधी, ठेवीदारांचे हितसंबंध वाढविण्यासाठी, आणि रिझर्व बँकेने वेळोवेळी विहित केल्यानुसार, ठेवीदारांचे हितसंबंध वाढविण्यासाठीच्या अन्य हेतूसाठी वापरण्यात येईल. तथापि, दहा वर्षे किंवा त्यापेक्षा अधिक काळपर्यंत हक्क न सांगितल्या गेलेल्या ठेवी ह्या निधीमध्ये हस्तांतरित केल्या गेल्या असल्या तरीही, ठेवीदार, त्या बँकेकडून, त्या ठेवीवर हक्क सांगू शकतो किंवा ते खाते चालवू शकतो. बँकाही, अशा ठेवींची रक्कम ठेवीदाराला देण्यास बांधील असतील व ती रक्कम निधीमधून परत मिळविण्यास दावा करतील.

(4) ह्या योजनेच्या परिच्छेद 8(1) अनुसार, ही योजना प्रशासित व कार्यान्वित होण्यासाठी एक समिती स्थापन करणे आवश्यक आहे. ह्या योजनेच्या परिच्छेद 11(1) अनुसार, ठेवीदारांचे हितसंबंध वाढविण्यासाठी, ही समिती, ठेवीदारांमध्ये जाणीव निर्माण करणे, शिक्षण देणे अशा कार्यकृतींमध्ये (तसेच बँकेच्या ठेवीदारांसाठी कार्यक्रम, सेमिनारस व चर्चासत्रे आयोजित करणा-या आणि ह्या क्षेत्रांमधील संशोधन कार्यकृती - (पेज नंबर 13 चालु) करू इच्छिणा-या संस्थांसह) वेळोवेळी, निरनिराळ्या संस्था, किंवा संघ ह्यांचे पंजीकरण करू शकते/मान्यता देऊ शकते. ह्याशिवाय, ह्या योजनेच्या परिच्छेद 11(3) अनुसार, ही समिती, संस्था, संघटना व संघ ह्यांना आर्थिक सहाय्य देण्याबाबतचे निकषही ठरवू शकते. त्यानुसार, ह्या योजनेखाली, ह्या निधीमधून, आर्थिक सहाय्य देण्यासाठी, संस्था, संघटना व संघ ह्यांचे

पंजीकरण करण्यासाठीचे प्रारूप निकष तयार करण्यात आले आणि ऑक्टोबर 28, 2014 रोजी ते, जनतेची मते/सूचना मागविण्यासाठी प्रसृत करण्यात आले. ह्या प्रारूप निकषांवर मिळालेल्या सूचना व मते ह्यांच्यावर आधारित, ह्या निधीमधून, आर्थिक सहाय्य मिळविण्यासाठी, संस्था, संघटना व संघ ह्यांचे पंजीकरण करण्याबाबतच्या निकषांसाठी पुढील मार्गदर्शक तत्वे अंतिम स्वरूपात तयार करण्यात आली. आणि ती जानेवारी 9, 2015 रोजी ह्या बँकेच्या वेबसाईटवर टाकण्यात आली. पहिल्या फेरीमध्ये मिळालेल्या अनुभवाच्या आधारावर, विद्यमान मार्गदर्शक तत्वांच्या, परिच्छेद 3(ब), 3(क) व 9(अ)(2) मध्ये काही बदल करण्यात आले. सुधारित मार्गदर्शक तत्वे पुढीलप्रमाणे आहेत.

(2) मार्गदर्शक तत्वे

(1) पंजीकरणासाठी पात्र असलेल्या संस्था

(अ) पंजीकरणासाठी पुढील संस्थांचा विचार करण्यात येईल.

बँक ठेवीदारांचे शिक्षण व जाणीव ह्यांच्याशी संबंधित कार्यकृती आधीपासूनच करणा-या किंवा ठेवीदार शिक्षण कार्यक्रम, सेमिनारस, चर्चासत्रे आयोजित करू इच्छिणा-या/प्रायोजित करणा-या, तसेच त्याबाबत संशोधन प्रायोजित करू इच्छिणा-या संस्था/संघटना/संघ.

(ब) अशा संस्था/संघटना/संघ पुढीलप्रमाणे असाव्यात :

(अ) सार्वजनिक धर्मदाय ट्रस्ट म्हणून स्थापन केले गेलेल्या

(ब) सोसायटीज् पंजीकरण अधिनियम, 1860 (1860 चा 21) खाली किंवा भारतामधील कोणत्याही भागामधील तदनुषंगिक अधिनियमाखाली पंजीकृत झालेल्या

(क) राज्य सहकारी सोसायट्या अधिनियमांखाली पंजीकृत झालेल्या

(ड) कंपनी अधिनियम, 1956 च्या (1956 चा 1) कलम 25 खाली किंवा कंपनी अधिनियम, 2013 च्या (2013 चा 8) कलम 8 खाली पंजीकृत झालेल्या

(ई) कायद्याने संस्थापित झालेले विश्वविद्यालय

(फ) सरकारद्वारे किंवा कायद्याने स्थापन झालेल्या कोणत्याही विष्वाविद्यालयाने मान्यता दिलेली किंवा कायद्याने स्थापन झालेल्या कोणत्याही विष्वाविद्यालयाशी संलग्न असलेली शैक्षणिक संस्था

(ग) सरकारने किंवा एखाद्या स्थानिक प्राधिकरणाने संपूर्णतः किंवा अंशतः आर्थिक सहाय्य केलेली संस्था किंवा

(ह) ह्या संघराज्याच्या सुरक्षादलाने, अशा दलाच्या आजी किंवा माजी सभासदांसाठी किंवा त्यांच्यावर अवलंबून असलेल्यांसाठी स्थापन केलेला रेजिमेंटल निधी किंवा अ-सार्वजनिक निधी.

(2) उद्दिष्टे

बँक ठेवीदारांचे शिक्षण व जाणीव वाढविण्या-संबंधाने असलेल्या कार्यकृती करण्यासाठी, किंवा ठेवीदारांसाठी शिक्षण कार्यक्रम, सेमिनारस, चर्चासत्रे इत्यादी, (संशोधन कार्यकृतीसह) आयोजित करण्यासाठी, संस्था/संघटना/संघ ह्यांना आर्थिक सहाय्य करणे.

(3) अर्हताप्राप्त संस्थांनी पूर्ण करावयाच्या आवश्यक अटी

(अ) अशा संस्था/संघटना/संघ ह्यांचेकडे, त्यांचे नियंत्रण व व्यवस्थापन करण्यासाठी नियम, विनियम आणि/किंवा पोट-नियम असणे आवश्यक आहे. हे नियम, विनियम आणि/किंवा पोटनियम, पंजीकरणाच्या अटींना धरून असावेत. अशा संस्था, संघटना, संघ ह्यांच्यावर नियंत्रक मंडळ/व्यवस्थापन समितीचे नियंत्रण/प्रशासन असेल. ह्याशिवाय, अशा संस्था/संघटना व संघ ह्यांच्या उद्दिष्टांमध्ये किंवा पोटनियमांमध्ये, त्यांचे उत्पन्न किंवा अॅसेट्‌सचा उपयोग "धर्मादाय हेतु" शिवाय अन्य हेतुसाठी करण्याबाबत तरतुद नसावी.

(ब) लागू असलेल्या ज्या कायद्यांखाली ह्या संस्था/संघटना/संघ स्थापन झाल्या आहेत, त्या कायद्याखाली आवश्यक असल्यानुसार, त्या संस्था/संघटना/संघांमध्ये किमान सभासद संख्या असेल, त्यांची पूर्व कामगिरी स्वच्छ असावी. कंपनीज् अधिनियम 1956 च्या कलम 25 खाली, किंवा कंपनीज् अधिनियम 2013 च्या कलम 8 खाली पंजीकृत झालेल्या कंपन्यांसाठी, किमान भागधारक/सभासदांच्या आवश्यकतेव्यतिरिक्त त्या कंपन्यांमध्ये, निरनिराळे भागधारण, किमान 3 स्वतंत्र संचालक, चांगले कॉर्पोरेट प्रशासन/नियंत्रण व ऑडिट समिती असणे आवश्यक आहे. ही आवश्यकता, अर्जदार कंपनीच्या किंवा तिला प्रायोजित करणा-या कंपनीच्या स्तरावर लागू केली जाऊ शकते.

(क) ह्या समितीने ह्याबाबतीत खास अपवाद केल्याचे सोडल्यास, अशा संस्था/संघटना/संघ, पंजीकरणाच्या तारखेपूर्वी किमान 5 वर्षे अस्तित्वात असाव्यात. ह्या 5 वर्षांपैकी, मागील 3 वर्षांमध्ये, ग्राहक संरक्षण/जाणीव, वित्तीय साक्षरता ह्या क्षेत्रात कामगिरी केलेली असावी, आणि अगदी मागील वित्तीय वर्षात, ग्राहक संरक्षण/जाणीव, वित्तीय साक्षरता ह्यामध्ये किमान एक तरी कार्यक्रम केलेला असावा.

(4) कार्यकृतींची व्याप्ती

ठेवीदार शिक्षण व जाणीव निधीद्वारे वित्तीय सहाय्य केले जाण्यासाठीच्या कार्यकृतींची व्याप्ती पुढीलप्रमाणे आहे.

(1) पुढील विषयांवरील कार्यक्रम/प्रसंग आयोजित करणे - समाजाच्या दुर्लक्षित क्षेत्रांमध्ये जाणीव निर्माण करणे, वित्तीय साक्षरतेचे फायदे, निरनिराळ्या वाहिन्यांवर उपलब्ध असलेल्या उत्पादांची माहिती, नोंदणीसाठीच्या कार्यरिती/प्रचलित पध्दती समजावून सांगणे, आणि मान्यताप्राप्त ठेवीदार संघ/एनजीओच्या सहकार्याने प्रत्यक्ष खाती उघडणे.

(2) सुरक्षित/काळजीमुक्त बँकिंगसह, वित्तीय साक्षरता देण्यासाठी, ठेवीदार/ठेवीदारांचे संघ ह्यांचेसाठी सेमिनार्स व चर्चासत्रे आयोजित करणे.

(3) ठेवीदारांचे शिक्षण व हक्कांची जाणीव इत्यादी संबंधाने असलेल्या प्रकल्पांना व संशोधन कार्यकर्तींना अर्थ सहाय्य करणे.

(4) ठेवीदारांच्या जाणीव संबंधाने आयोजित केलेली प्रदर्शने, सेमिनार्स, टाउन हॉल मधील कार्यक्रम, दूरवर केलेले कार्यक्रम ह्यासाठीचे साहित्य निर्माण करणे/पुरविणे.

(5) वित्तीय साक्षरता, ग्राहक संरक्षण ह्यावरील मोहिमा माध्यमांमधून राबविणे.

(6) ग्राहक संरक्षण/जाणीव संबंधीचे इतर कार्यक्रम.

बीआर अधिनियम, 1949 च्या कलम 26 (अ)(4) अनुसार दिलेली ही एक निर्देशक यादी आहे आणि ह्या निधीचे उद्दिष्ट पुढे नेण्यासाठी, वेळोवेळी वाटेल त्यानुसार, रिझर्व बँक इतर कार्यकर्तींचाही विचार करू शकते.

(5) प्रकल्प योजना व वित्तीय सहाय्य

बँक ठेवीदार शिक्षण व जाणीववर एखादा सफलताक्षम प्रकल्प/प्रस्ताव असलेली पंजीकृत संस्था/संघटना/संघ, ह्या निधीमधून सहाय्य मिळविण्यास पात्र असू शकतो. त्यांच्या प्रायोजित प्रकल्पाची माहिती अंदाजे खर्च व अपेक्षित सहाय्य ह्यांचा तपशील देऊन, पंजीकृत संस्था, वित्तीय सहाय्यासाठी अर्ज करू शकतात.

ह्या समितीकडे पंजीकृत झालेल्या/मान्यता मिळालेल्या संस्था किंवा संघटना किंवा संघ ह्यांचा त्यांनी प्रायोजित केलेल्या कार्यकर्तींवर अवलंबून, केवळ एकदाच किंवा भरपाईच्या स्वरूपात टप्प्याटप्प्याने मदत-अनुदानासाठी विचारात घेतल्या जाऊ शकतात.

(6) इतर अटी

(अ) ती विशिष्ट संस्था/संघटना/संघ हा एखादी विशिष्ट व्यक्ती, धर्म, समाज किंवा जात ह्यांच्या लाभासाठी नसावा.

(ब) त्या संस्था/संघटना/संघ ह्यांनी एक वचनपत्र द्यावे की, ह्या निधीमधून त्यांना मिळालेला पैसा, केवळ रिझर्व बँक/ह्या निधीने परवानगी दिलेल्या कार्यकर्ती व त्याबाबतचा खर्च ह्यासाठीच वापरला जाईल - अन्य कोणत्याही कामासाठी नाही.

(क) ह्या संस्था/संघटना/संघ ह्यांनी वचनपत्र द्यावे की, ह्या निधीमधून त्यांना मिळालेल्या अनुदानाबाबत ठेवलेली सर्व पुस्तके व लेखा तसेच त्याचा वापर करण्याची रीत, ह्या निधीला/रिझर्व बँकेला/रिझर्व बँकेच्या प्रतिनिधीला उपलब्ध करून देतील.

(ड) हया निधीमधून आर्थिक सहाय्य मिळालेल्या संस्था/संघटना/संघ, ठेवीदार शिक्षण व जाणीव बाबतच्या कार्यकर्तींसाठी त्यांनी केलेल्या खर्चाबाबतचा, चार्टर्ड अकाउंटंटने प्रमाणित केलेला अहवाल पाठवतील.

(7) देखरेख

संस्था/संघटना/संघ हयांच्या कार्यकर्तींवर, पंजीकरण झाल्यानंतर देखरेख ठेवली जाईल. अशा पंजीकृत संस्था/संघटना/संघांच्या कार्यकर्ती, रिझर्व बँकेने परवानगी दिलेल्या कार्यकर्तींना धरून नसल्यास ही समिती त्या संस्था/संघटना/संघांचे पंजीकरण रद्द करील (अपंजीकृत करील) आणि समितीचा हयाबाबतचा निर्णय अंतिम असेल. दिलेल्या निधीच्या बाबतीत, हया निधीच्या हितसंबंधाचा विचार करता, ही समिती तिला योग्य वाटेल अशी कारवाई (कायदेशीर कारवाईसह) आवश्यक तेव्हा करील.

(8) अर्ज करण्याची रीत

जोडपत्र 2 मध्ये दिल्याप्रमाणे विहित केलेल्या नमुन्यामध्ये अर्ज केला जावा. हयाशिवाय, अर्जदारांना, त्यांचा शेअर होल्डिंग साचा, सभासदत्व, वित्तीय विवरणपत्रे, गेल्या तीन वर्षांमध्ये राज्य/केंद्र सरकारकडून मिळालेल्या मंजु-या/अनुदान हयांच्या यादीसह अर्जाच्या फॉर्ममध्ये निर्देशित केलेली कागदपत्रे सादर करावी लागतील. इतर माहितीसह असलेले अर्ज, पुढील पत्त्यावर पाठवावेत.

मुख्य महाव्यवस्थापक,
बँकिंग विनियम विभाग,
भारतीय रिझर्व बँक, केंद्रीय कार्यालय,
12 वा मजला, केंद्रीय कार्यालय इमारत,
शहीद भगतसिंग मार्ग,
मुंबई - 400 001

हया दुस-या फेरीमध्ये, जानेवारी 08, 2016 रोजी कामकाज बंद होईपर्यंत, वरील पत्त्यावर अर्ज स्वीकारले जातील. त्यांच्या पंजीकरणाबाबत अनुभव मिळाल्यानंतर, सातत्याने अर्ज स्वीकारले जातील. तथापि हया मार्गदर्शक तत्वांबाबत नियतकालिक पुनरावलोकन व सुधारणा/बदल केले जातील.

(9) समितीच्या निर्णयासाठी कार्यरीत

(अ) ही समिती, पंजीकरणाच्या वेळी

(1) सुरुवातीला हया अर्जाची छाननी करताना, अर्जदारांच्या प्रथमदर्शनी पात्रतेची खात्री करून घेईल आणि अर्जदारांची सुयोग्यता ठरविण्यासाठी अतिरिक्त निकष लावू शकते.

(2) अशा अर्जदारांच्या अर्हतेचे मूल्यमापन करण्यासाठी व त्या अर्जदारांच्या इतर कार्यकर्तींची तपासणी करण्यासाठी, ह्या निधीमधून आर्थिक सहाय्य मिळवू इच्छिणा-या संस्था/संघटना/संघ ह्यांच्या गेल्या 3 वर्षांचे ऑडिटेड लेखा व वार्षिक अहवाल विचारात घेईल.

(3) तो अर्जदार पंजीकरणासाठी योग्य/सुयोग्य आहे काय हे ठरविण्यासाठी, इतर प्राधिकरणांकडे (रिझर्व बँकेच्या प्रादेशिक कार्यालयांसह), तिला योग्य वाटतील अशा चौकशा करील.

(4) अर्जाची छाननी करण्याचे काम एका छाननी समितीकडे सोपविल - की ज्यात, इतर बाबींसह, ह्या समितीमध्ये नसलेले सभासद असू शकतील.

(ब) वित्तीय सहाय्य देतेवेळी ही समिती

(1) निधी देण्यासाठी प्राधिकृत करण्यापूर्वी, प्रस्ताव व अनुदानाचे अंतिम उपयोग ह्यांची तपासणी करील.

(2) अशा संस्था/संघटना/संघ ह्यांना आधीच दिलेल्या निधीच्या अंतिम उपयोगाबाबत माहिती मागविल किंवा कोणत्याही प्रकारे त्याची पडताळणी करील.

(3) प्रायोजित प्रकल्प हा, ह्या योजनेच्या उद्दिष्टांना पुढे नेणाराच आहे ह्याबाबत समाधान करून घेण्यासाठी, इतर प्राधिकरणांकडे (रिझर्व बँकेच्या प्रादेशिक कार्यालयासह) तिला योग्य वाटतील अशा चौकशा करील.

(10) पंजीकरण व वित्तीय सहाय्य देणे

(अ) संस्था/संघटना/संघ ह्यांचे पंजीकरण व त्यानंतर करावयाचे/केलेले निधी वाटप ही दोन टप्प्यांची प्रक्रिया असून त्यांना वेगवेगळी वागणुक दिली जावी. पंजीकरण झाल्यानंतर, प्रकल्पांवर आधारित असे निधी-वाटप केले जाईल आणि ती एक वेगळी प्रक्रिया असेल.

(ब) ठेवीदार शिक्षण व जाणीव वर, सफलताक्षम प्रकल्प असलेल्या संस्था/संघटना/संघ ह्या निधीमधून अर्थ सहाय्य मिळण्यास पात्र असू शकतात. तथापि, केवळ पंजीकरण केले आहे म्हणून, असे संस्था/संघटना/संघ ह्या निधीमधून अर्थ सहाय्य मिळण्यास आपोआपच पात्र ठरत नाहीत.

(क) पारदर्शकतेची खात्री होण्यासाठी, पंजीकृत झालेल्या संस्था/संघटना/संघांची यादी, आरबीआयच्या वेबसाईटवर प्रदर्शित केली जाईल.